

УДК 37.016:811.161.1'243'36

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ІМЕННИКІВ У НАУКОВОМУ СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Варава С.В. (Харків)

У статті розглядаються особливості вживання іменників у науковому стилі мовлення під час навчання іноземців на підготовчих факультетах ВНЗ. Зазначені особливості запропоновано враховувати під час добору лексико-граматичного матеріалу для формування лінгвістичної компетенції іноземців на початковому етапі навчання. Теоретичні положення проілюстровано прикладами лінгвістичного матеріалу для навчання студентів творчих спеціальностей.

Ключові слова: іноземні студенти, початковий етап навчання, науковий стиль мовлення, іменник, граматичні категорії іменника, термін.

Варава С.В. Некоторые особенности употребления существительных в научном стиле речи. В статье рассматриваются особенности употребления существительных в научном стиле речи в процессе обучения иностранцев на подготовительных факультетах вузов. Выделенные особенности предлагается учитывать при отборе лексико-грамматического материала для формирования лингвистической компетенции иностранцев на начальном этапе обучения. Теоретические положения иллюстрируются на примерах лингвистического материала для обучения студентов творческих специальностей.

Ключевые слова: иностранные студенты, начальный этап обучения, научный стиль речи, имя существительное, грамматические категории существительных, термин.

Varava S.V. Some Features of the Usage of Nouns in the Scientific Style of Speech. The article deals with some features of using nouns in the scientific style of speech in teaching foreigners at the preparatory departments of universities. The highlighted features should be considered in the process of lexical and grammatical material selection for the formation of foreigners' linguistic competence at the initial stage of training. Theoretical ideas are illustrated by the examples of using the linguistic material for training the students specialized in art and design.

Key words: foreign students, initial stage of training, scientific style of speech, noun, grammatical categories of nouns, term.

Пріоритетним завданням викладання російської мови іноземним студентам на початковому етапі є підготовка до подальшого навчання цією мовою на основних факультетах ВНЗ, тому що російська мова для даного контингенту студентів є не тільки мовою спілкування, але й засобом отримання обраної професії [18: 385–386]. У зв'язку з цим на підготовчих факультетах у студентів мають бути сформовані основи лінгвістичної компетенції [7; 8] не тільки в соціально-побутовій, але і в навчально-професійній сфері, закладені основи мови спеціальності відповідно до профілю подальшого навчання.

Під час навчання на підготовчому факультеті студенти мають засвоїти необхідний мінімум знань лінгвістичного характеру – лексико-граматичних і синтаксичних структур – і вміти їх використовувати у процесі спілкування в навчально-професійній сфері на першому курсі. Під час добору мінімуму мовних засобів, що є характерними для наукового мовлення і вживаються з метою спілкування в навчально-професійній сфері, необхідно враховувати характерні особливості наукового стилю мовлення, які детально висвітлено в методичній літературі [9; 11; 12; 13]. Як відзначають методисти, стильові риси наукового мовлення зумовлені екстралінгвістичними чинниками, займають проміжне положення між екстралінгвістичними факторами й лінгвістичними ознаками стилю та зв'язують їх. Екстралінгвістичні чинники обумовлюють специфічну організацію мовних засобів, яка є характерною саме для наукового стилю. Під впливом сукупності екстралінгвістичних чинників у науковому стилі мовлення відбувається добір мовних засобів на рівнях лексики, словотвору, морфології, синтаксису.

Серед специфічних стильових рис наукового мовлення вчені виокремлюють:

- абстрактно-узагальнений виклад, який не є притаманним іншим функціональним стилям, тому що вони не мають для нього екстралінгвістичної основи; він обумовлений особливостями понятійного характеру наукового мислення й тим, що завданням наукового дослідження є установлення закономірностей на основі узагальнення фактів;

- логічність викладу, яка експліцитно виражена й підкреслена за допомогою спеціальних засобів та зумовлена тим, що пояснення, доказ і роздум як функціонально-сміслові типи мовлення посідають

центральне місце в науковій літературі й вимагають логічності, послідовності та чіткості викладу;

- точність викладу, що вимагає однозначності передачі інформації;
- стислість, лаконічність викладу, чим, з точки зору дослідників, зумовлено збільшення кількості інформації на одиницю плану вираження.

Стильові риси наукового мовлення, які були перераховані вище, вимагають вживання певних засобів різних рівнів мови, що має бути враховано під час добору та організації навчального матеріалу. В науково-методичній літературі вже описано особливості науково-технічного (фізика, математика та деякі ін.), природничо-наукового (хімія, медицина, біологія), гуманітарного (економіка та ін.) підстилей наукового мовлення. Однак підстиль творчих спеціальностей на теперішній час не описано, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження. У зв'язку з цим ми проаналізували підстиль наукового мовлення зазначеного профілю й виявили лексико-граматичні особливості, які необхідно враховувати під час навчання студентів підготовчих факультетів, що обрали своїм майбутнім фахом образотворче мистецтво та дизайн. Рамки статті не дозволяють описати всі особливості зазначеного підстилю наукового мовлення, тому в цій статті ми продемонструємо деякі з них і проілюструємо їх прикладами лексико-граматичного матеріалу, який було відібрано під час створення навчального посібника з наукового стилю мовлення для студентів зазначеної категорії. Отже, **метою** статті є аналіз особливостей уживання іменників у науковому мовленні на прикладі підстилю творчих спеціальностей.

Як було зазначено, з метою вираження понятійно-логічного мислення в науковому стилі відбирають із системи мови, створюють і відтворюють у процесі мовленнєвої діяльності найбільш абстрактно-узагальнені засоби. Науковий (або навчально-науковий) текст є мовленнєвим твором абстрактно-узагальненого характеру. Він завжди є насиченим великою кількістю абстрактно-узагальнених за значенням мовних одиниць. Це пов'язано з необхідністю визначення та передачі наукової інформації в найбільш узагальненому вигляді, у відриві від конкретних ситуацій і безпосередніх учасників спілкування, тобто тут актуальними є екстралінгвістичні фактори: для наукового викладу є важливим не дія, а сама дія, її протікання та результат безвідносно до часу [3: 126; 9: 125–126; 11: 18; 12: 8–9].

Розглянемо деякі *абстрактно-узагальнені граматичні категорії, значення та форми*, які є притаманними для наукової мови, зокрема такі, що пов'язані з вживанням іменника [1: 10–13; 9: 122–137; 11: 17–28; 12: 6–26; 13: 100], і проілюструємо лінгвістичні структури за допомогою зразків лексико-граматичного навчального матеріалу, який було відібрано з метою навчання мови професійного спілкування іноземних студентів, що спеціалізуються за напрямом “образотворче мистецтво та дизайн”.

1. Граматичні категорії, які стосуються випадків, коли граматичне значення багато в чому визначається характером лексики (абстрактна/конкретна) – наприклад, форми однини та множини у конкретних іменників виражають значення одиничності й роздільної безлічі, а в абстрактних іменників – значення, яке є абстрагованим від понять числа та рахунку. У зв'язку з цим у науковому мовленні присутня велика кількість абстрактної лексики, яка зустрічається в досліджуваних текстах (*блеск, красота, образ, пространство, сущность, близость, удаленность* та ін.).

Характерно, що навіть конкретна лексика в науковому викладі часто позначає загальні поняття. Порівняємо, наприклад: *краска* – 1) у конкретному значенні “вещество, придающее тот или иной цвет предметам, которые оно покрывает или пропитывает” [14: 260]; “вещество, под воздействием которого предмет приобретает тот или иной цвет; слой такого вещества на предмете” [10: 390] (наприклад, у конкретному значенні – протиставлення інструментів художника *краска – карандаш*; інші приклади: *синяя краска, белая краска; смешивать краски, добавляют что-либо в краску; рисовать, писать что-либо какими-либо красками; Краски [на портретах] истерлись и кое-где покоробились (Тургенев); Запачканные типографской краской руки Гаврика держали сырой лист газетной бумаги (Катаев)*) [10: 390]; 2) в абстрактному значенні: “тон, колорит, цвет” (наприклад, *теплые краски, краски восхода, краски на картине, краски в пейзаже... В пейзаже Крачковского нет ни ярких красок, ни особенно красивых сочетаний тонов (Гаршин). За окном моего чердака в нежных красках утренней зари прощально сверкает зеленоватая Венера (Горький)*) [14: 260; 10: 390].

2. Граматичні форми, пов'язані з особливостями вживання, яке визначається в контексті наявності/відсутності конкретизації

або лексико-семантично: наприклад: з одного боку, одинина в значенні збірності (*На последней выставке представлен, главным образом, рисунок*) і при вираженні загального поняття (*Рисунок бывает линейный, тоновый, контурный*), з іншого боку – одинина як одиничність та множина як сукупність одиничних предметів (*Новый рисунок известного графика широко обсуждался художественными критиками. На выставке были представлены новые рисунки известного графика*).

3. Граматичні категорії, які характеризуються невизначеністю граматичних показників, граматико-семантичною нечіткістю або навіть відсутністю ознак, властивих співвідносним формам даної категорії (наприклад, середній рід іменників у порівнянні з чоловічим та жіночим). Велику кількість іменників середнього роду (*воображение, отличие, сходство, свойство, качество, средство, расстояние* та ін), у порівнянні з кількістю іменників чоловічого та жіночого роду, вчені пояснюють більшою абстрагованістю, оскільки іменники середнього роду часто позначають абстрактні поняття, являють собою “общее отвлеченное значение вещной предметности”, виступають як “отвлеченная форма обезличенной предметности” [4: 82, 83].

4. Для наукового мовлення характерна й велика кількість віддієслівних іменників (*создание, изображение, отражение, выражение, рисование, соединение, смешение* тощо). Частотність вживання віддієслівних іменників пояснюється тим, що вони не передають категорій, специфічних для вираження характеристик дії (час, вид, особа, спосіб, стан) і надають дії понятійного змісту, тільки називаючи її, при цьому позначення дії як поняття відповідає абстрактно-узагальненому характеру наукового викладу.

До того ж, як було зазначено вище, дослідники наукового стилю відзначають, що необхідність викладу наукової інформації з максимальною точністю зумовила номінативний характер наукового стилю, переважання номінативних конструкцій над дієслівними. Точність викладу вимагає також однозначності передачі інформації. З цим пов'язано вживання слів у прямому значенні, скорочення багатозначності слів, використання великої кількості термінів і термінованих сполук.

До терміну висуваються наступні вимоги: точність, однозначність (або тенденція до однозначності), повна визначеність значення, стійкість вживання [2: 474; 5: 33; 6: 137; 13: 32; 14: 650; 14: 31]. Наведемо приклади термінів: *Витраж (фр.) – орнамент или сюжетная композиция в окне, двери, перегородке из стекла или другого материала, пропускающего свет; Валер (фр.) – термин художественной практики, определяющий качественную сторону отдельного светотеневого тона в его взаимосвязи с окружающими тонами; Абрис (нем.) – линейный рисунок вспомогательного характера; контур* [15: 46, 40, 6].

Більшість термінів є іншомовними запозиченнями, що у значній мірі пояснюється необхідністю дотримуватися точності у визначенні понять, уникати фонових побутових асоціацій. Терміни вступають в особливі семантико-синтаксичні стосунки з іншими словами, репрезентують обмежені можливості сполучуваності.

Однак терміни складають відносно невелику частину словникового складу наукових текстів, хоча і є, значною мірою, інформативною їх частиною, – за спостереженнями дослідників, частка термінологічної лексики відносно до всіх загальноновживаних слів наукового тексту становить 29% [13: 34].

Окрім термінів, більшу частину наукових текстів складають терміновані слова загальнолітературної мови, тобто важливим є використання нейтральної лексики, під час якого в науковому контексті відбувається звуження її семантичного обсягу, звільнення від деяких наявних, а інколи і поява нових значень. Наприклад, слово *техника*, що має в загальнолітературній мові різні значення, в тому числі 1) “совокупность средств труда, знаний и деятельности, служащих для создания материальных ценностей”; 2) “совокупность приемов, применяемых в каком-н. деле, мастерстве”; 3) “*собир. – машины, механические орудия, устройства*” [14: 692], як художній термін використовується у значенні: *техника (от греч. “искусство, мастерство”) – система материалов, инструментов и приемов работы художника – все, что связано непосредственно с материальным воплощением его творческого замысла* [17: 75].

Отже, внаслідок різних семантичних процесів (метафоризація, звуження, конкретизація значень та ін) загальноновживані слова нейтрального стилю можуть набувати в науковому мовленні

функціонально спеціалізовані значення.

Підводячи підсумки, перерахуємо основні особливості вживання іменників, які необхідно враховувати під час створення навчальних матеріалів для вищезазначеної категорії студентів:

- 1) перевага іменників у порівнянні з іншими частинами мови;
- 2) велика кількість термінів, термінованих слів загальнолітературної мови, а також слів, що відносяться до загальнонаукової лексики;
- 3) скорочення в наукових текстах кількості багатозначності слів;
- 4) частіше вживання абстрактної лексики у порівнянні з конкретною;
- 5) велика кількість іменників середнього роду;
- 6) велика кількість віддієслівних іменників.

Зазначеним особливостям необхідно приділяти увагу під час створення навчальних матеріалів із наукового стилю мовлення з метою формування лінгвістичної компетенції в іноземних студентів у навчально-професійній сфері також інших напрямів навчання, які з'являються останнім часом та не мають теоретичного обґрунтування та методичної розробки, наприклад “музична культура ти мистецтво” та деяким іншим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамцова Л.К. К некоторым лингвостилистическим особенностям языка научно-технических текстов / Л.К. Адамцова // Русский язык и литература в общении народов мира. Проблемы функционирования и преподавания. VII Конгресс МАПРЯЛ : Доклады и сообщения чехословацкой делегации. – Прага, 1990. – С. 10–13.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.
3. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли – М. : Иностран. литература, 1961. – 394 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов – М. : Учпедгиз, 1947. – 284 с.
5. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М. : Москов. лицей, 1993. – 309 с.
6. Донскова Л.П. Оптимизация восприятия и понимания иностранными учащимися терминологической лексики при изучении научного стиля речи на довузовском этапе обучения / Л.П. Донскова, Т.В. Крылова // Традиции и новации образовательных технологий предвузовского

- обучения иностранных студентов : Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 50-летию факультета русского языка и общественных дисциплин (подготовительного) РУДН. – М. : РУДН, 2010. – С. 137–141.
7. Зернецкая А.А. Коммуникативная компетенция: история и развитие вопроса / А.А. Зернецкая // Наукowy часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 35: збірник наукових праць / за ред. В.І. Гончарова. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 3–13.
  8. Зернецкая А.А. Структура понятия “коммуникативная компетенция” / А.А. Зернецкая // Русский язык за рубежом. – 2005. – № 1–2. – С. 48–51.
  9. Кожина М.Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / М.Н. Кожина – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1972. – 396 с.
  10. Комплексный словарь русского языка / А.Н. Тихонов и др.; [под ред. А.Н. Тихонова] – М. : Рус. яз., 2001. – 1229 с.
  11. Лариохина Н.М. Обучение грамматике научной речи и виды упражнений / Н.М. Лариохина – М. : Рус. яз, 1989. – 160 с.
  12. Метс Н.А. Особенности синтаксиса научного стиля речи и проблемы обучения иностранных учащихся / Н.А. Метс – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1979. – 54 с.
  13. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / О.Д. Митрофанова – М. : Рус. яз., 1985. – 128 с.
  14. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; [под ред. Н.Ю. Шведовой]. – М. : Рус. яз., 1986. – 797 с.
  15. Російсько-український словник художніх термінів / Л.М. Шкаруба, Л.С. Спанатій – К. : Каравела, 2004. – 320 с.
  16. Скороходько Э.Ф. Структура и семантика английских научно-технических терминов / Э.Ф. Скороходько // Прикладная лингвистика и машинный перевод / [Под. ред. Л. А. Калужина] – Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1962. – С. 30–65.
  17. Сокольникова Н.М. Изобразительное искусство : Учебник для уч. 5-8 кл.: В 4 ч. / Н.М. Сокольникова. – Обнинск : Титул, 1999. – Ч. 4. Краткий словарь художественных терминов. – 80 с.
  18. Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного / Сост. Л.В. Московкин, А.Н. Щукин. – М. : Русский язык. Курсы, 2012. – 552 с.